

„A FÖLD VAJO-VAJO LEGÉRTÉKESEBB KINCSE, DRÁGA, MINT AZ ESŐVÍZ ÉS AZ ASSZONYOK SZÍVE”

WU MING-YI *ROVARSZEMŰ EMBER* CÍMŰ KÖNYVÉNEK ÖKOKRITIKAI OLVASATA

SZÉKELY-VARGA MÁRIA GYOPÁR

BEVEZETŐ

Guanshiyin istennő az irgalom és a könyörület megtestesítője a buddhista vallásban, nevének jelentése: „aki észleli a világ hangjait”.¹ Wu Ming-yi korai írásainak egyikében (*Routes in the Dream*) az említett bódhiszattva perspektívájából bontakozik ki a narráció, a hozzá rendelt fogalmak – kegyelem és mindentudás – ellenére azonban az istenség nem képes követőinek megváltást nyújtani: a meghallgatott imák mögött sokszor ellentmondó érdekek állnak, így Guanshiyin végül a semleges pozíció fenntartása mellett dönt, nem tesz konkrét

¹ Héty Péter, „A kegyelem Buddhája – Kuan Jin”, <https://aquariuskincsei.hu/kategoria/hireink/>.

lépéseket a könyörgések teljesítése érdekében.² Cselekvés hiányában egy végtelen borgeszi könyvtárat alakít ki elméjében, ahol a különböző nyelveken elmondott imákat tárolja – egy folyton növekvő szöveg keletkezik ezáltal, amit az istenség hatalmas empátiával próbál kibogozni, így különböző világok különböző időbeliségekben való érzékelése válik esetében lehetővé.³

Hasonló módon ábrázolt a rovarszemű ember karaktere a szakdolgozatom vizsgálati tárgyát képező regényben, Wu Ming-yi *Rovarszemű ember* című művében. A humán és non-humán határán levő entitás, Guanshiyinhez hasonlóan, másodlagos megfigyelőként reprezentálódik, imák helyett azonban a természet általi meghatározottság köthető lényéhez: mozaikszerű szemét különböző, a növény- és állatvilágot ábrázoló filmkockák alkotják, amelyek eltérő idősíkokban és eltérő helyszíneken kerültek „rögzítésre”. Ő a független egységekből álló környezet teljességének megtestesítője, aki az emberi szem lineáris perspektíváját meghaladva több nézőpontból képes szemlélni a világot,⁴ végeredményben pedig e perspektivikus szemléltetési mód elsajátítását sugalmazza az olvasónak is. Általa Wu Ming-yi a különböző észlelési formákra fektetett hangsúlyt és az antropocizmuson túli gondolkodást ajánlja a humán-nonhumán meggyötört viszonyára válaszként.

Jelen dolgozat Wu Ming-yi 2011-ben megjelent, *Rovarszemű ember* című művének ökokritikai olvasatát kíséri meg. A vizsgálat relevanciája több szempontból is alátámasztható: egyrészt, az ökokritikai törekvésekhez kapcsolódva, egy aktuális diskurzusban igyekszik egy aktuális problémára reflektálni; másrészt hiánypótló, hiszen sem Wu Ming-yinek, sem a *Rovarszemű ember*nek nem létezik hazai, tudományos jellegű vizsgálata. A szakdolgozat megírása során így, kevés kivétellel, kizárólag angol forrásokra támaszkodom. Elemzésem kapcsán két nagyobb rész különíthető el: az első egységben a kortárs szerző életét és életművét vizsgálom, kitérek a regény tajvani és külföldi recepciótörténetére, a mű mögött álló globalizációs stratégiát elemzem, illetve a fordítás nehézségeit a konkrét regény és a cselekmény-

² Dingru Huang, „Compound Eyes and Limited Visions: Wu Ming-yi’s »Weak Anthropocentric« Gaze for World Literature”, *Ex-position* 41 (2019): 54.

³ Uo.

⁴ Robin Chen-Hsing Tsai, „Speculating Extinction, Eco-Accidents, Solastalgia, and Object Lessons in Wu Ming-yi’s »The Man with the Compound Eyes«”, *Comparative Literature Studies* 4 (2018): 871.

beli megjelenítés kapcsán. A második egységben a *Rovarszemű ember* ökokritikai olvasatával foglalkozom: a három cselekménybeli szigetet (Vajo-vajo, Geszi-geszi és Tajvan szigete) a humán és nonhumán kapcsolata mentén vizsgálom, többek között olyan terminusok segítségével, mint a hipertárgy és a szolasztalgia fogalma. Végezetül az írásbeliség-oralitás-émlékezés hármására, illetve a rovarszemű ember karakterére is kitérek egy fejezet erejéig.

Míg az ökokritika irányzatának népszerűsége felfele ívelő pályát mutat hazánkban, hiszen egyre több tanulmány születik e témakörön belül, a tajvani irodalom átlagolvasói ismertsége nemlétezőként azonosítható – reménykedem benne, hogy a kettő összekapcsolásával, a regény ökokritikai olvasatának ismertetése által dolgozatom is hozzájárulhat a tajvani irodalom népszerűsítéséhez.

WU MING-YI: ROVARSZEMŰ EMBER

Szerzői életrajz

„Tajvan leginnovatívabb fiatal regényíróinak egyike”,⁵ állítják a *The Booker Prize* hivatalos oldalán Wu Ming-yiről, a szerzői életpálya rövid ismertetőjében. Az író a kortárs tajvani irodalom képviselője, munkássága viszont szerteágazóbb annál, minthogy regényírói minőségére lehetne leszűkíteni tevékenységeit: illusztrátorként, esszéistaként, professzorként és környezetvédelmi aktivistaként is ismert. E szerteágazó tevékenység, sokoldalú érdeklődés alkotásaiban is jelentkezik, nem meglepő tehát, hogy az innovatív jelzőt érezték megfelelőnek a szerző jellemzésére a bejegyzés létrehozói.

Wu Ming-yi Tajvan szigetén született, Tajpej városában, 1971. júniusában. Kínai irodalomból doktorált, majd 2000-ben kreatív írás oktatására kérték fel a Tajvan keleti partján, Hualien városában székelő Dong Hwa Egyetem bölcsészettudományi karán⁶ (az egyetem weboldalának tanúsága szerint a mai napig itt oktat). Íróként 1997-ben debütált, korai alkotásai – *We're Closed Today* (1997), *Grandfather Tiger* (2003), *Routes in the Dream* (2007) –

⁵ A szerzői életmű rövid ismertetője a *The Booker Prizes* oldalán olvasható: <https://thebookerprizes.com/the-booker-library/authors/wu-ming-yi>.

⁶ A szerző életével, életművével foglalkozó információk a Tajvani Kulturális Minisztérium weboldaláról származnak: https://www.moc.gov.tw/en/information_236_77220.html.

azonban a mai napig nem érhetőek el angol fordításban. Az első két műve novellagyűjtemény, ezekben Wu az eleve elrendelt sors és az ember szabad akaratának ellentétére összpontosít, a kettő közötti küzdelem bemutatását kíséri meg történeteiben. Harmadik kötete, a *Routes in the Dream* regényként jelent meg 2007-ben, amit az *Asia Weekly* által évente közzétett 10 legjobb kínai nyelvű regény közé is beválogattak. Az áttörő sikerre végül 2011-ig, a *Rovarszemű ember* megjelenéséig kellett várni. A *Rovarszemű ember* több mint 12 nyelvre lett lefordítva, 2014-ben elnyerte a francia *Prix du livre insulaire* díját próza kategóriában, 2021-ben pedig színpadra adaptálta egy német rendező Taichung városában. A 2015-ben megjelent, *Az ellopott bicikli* című műve később végleg megszilárdította a szerző világirodalmi ismertségét, hiszen a több nyelvre való fordítás mellett a Nemzetközi Man Booker-díj hosszú listájára is felkerült a regény.

A tajvani szerző írói, illusztrátori és környezetvédelmi tevékenységei az esszéi kapcsán fonódnak össze a leglátványosabban. A kínai nyelvet beszélők között a *The Book of Lost Butterflies* (2000) és a *The Tao of Butterflies* (2003) címen megjelent esszékötetei örvendenek szélesebb ismertségnek, amelyek a lepkék iránti tudományos rajongását és illusztrátori tehetségét kapcsolják össze. Két későbbi esszékötete is a multimedialitás jegyében készült, a szerző saját fényképei díszítik mindkettőt – ezek közül kiemelném a *So Much Water So Close to Home* (2007) címűt, hiszen átfedéseket vélhetünk felfedezni az esszékötet és a dolgozatom vizsgálati tárgyát képező *Rovarszemű ember* között. A nonfikcionális könyv kínai címének tükörfordítása a *home is so close to water* („az otthon annyira közel van a vízhez”), ami egyrészt a víz közelségét hangsúlyozza az emberlakta területekhez képest, másrészt ennek fontosságára, nélkülözhetetlenségére reflektál a humánra, nonhumánra nézve.⁷ Wu Ming-yi a saját élményeiből táplálkozva különböző víztömegek kapcsán elmélkedik: Hualien megye folyói, a Csendes-óceán, és az egyeteme közelében található „Rejtett tó” (*Hidden Lake*) lehetőséget adnak arra, hogy újraértelmezze ezekhez való viszonyulását magánszemélyként, környezetvédelmi aktivistaként és íróként is. Az esszékötet során hangsúlyos szerepet kapnak a tudományos adatok, statisztikák, a szerző ugyanis a mennyiséggel foglalkozó adatok megmutatásával igyekszik érzékeltetni a víztömegek hatalmasságát és életerejét.

⁷ Julian Chih-Wei Yang, „So Many Numbers and So Much About Measurement: Quantity in Wu Ming-yi's »So Much Water So Close to Home«, *Ex-position* 47 (2022): 36.

Utóbbira példaként a „Rejtett tó” partvonalán megtett lépések száma szolgál, ami minden kerülő alkalmával változott, így közvetett bizonyítékként szolgál a tó élő, változékony mivoltának (még akkor is, ha hibafaktorként beleszámoljuk a lépéseink egyenetlenségét).⁸ Wu részletekbe menően foglalkozik a tudomány és az irodalom összefogásának ökokritikai fontosságával, az egy-rendszer elméletével, a „természetes” hipertárgyakkal, ezek relevanciájának tudatában pedig a *Rovarszemű ember* fikcionális története is rétegzettebbnek, olvasata szerteágazóbbnak bizonyulhat, hiszen a narráció keretén belül e kérdések mindegyikét érinti a regény.

A Rovarszemű ember recepciótörténete

Wu Ming-yi negyedik könyve, a *Rovarszemű ember* 2011-ben jelent meg a Summer Festival Press gondozásában, Tajvanban. Brit angolra 2013-ban lett átültetve a regény a Harvill Secker kiadó által, majd 2014-ben az Egyesült Államokban is a könyvesboltok polcaira kerülhetett a Pantheon kiadónak hála. A könyv recepciótörténetének vizsgálata érdekében tajvani, brit, illetve amerikai újságok/weboldalak felületén próbáltam tájékozódni, majd igyekeztem egy olyan rövid szemlét létrehozni recenziók, kritikák felmutatásával, amely tájékoztató jelleggel szolgálhat a regény fogadtatásának mikéntjére nézve a szigetországban és ennek határain kívül.

Shiuhhuah Serena Chou szerint a *Rovarszemű ember* megjelenését nem övezte nagy lelkesedés a tajvani média, irodalomkritika részéről,⁹ kijelentése pedig, internetes kereséseim alapján, megalapozottnak bizonyul. A három legnagyobb tajvani újság egyike sem tartalmazott könyvrecenziót a regényről, egyikük viszont, a *Liberty Times Net*, interjút készített a szerzővel 2012-ben, amiben a *Rovarszemű ember* is röviden érintve volt: Wu Ming-yi a könyv struktúráját emelte ki ebben és a részletek fontosságáról beszélt a regény kapcsán

⁸ Uo., 39–40.

⁹ Shiuhhuah Serena Chou, „Wu’s »The Man with the Compound Eyes« and the Worlding of Environmental Literature”, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 4 (2014): 4.

(például hogyan állíthatnak elő halászhorogot Vajo-vajo lakói a könyvben).¹⁰ A recepciótörténet szempontjából a beszélgetés utolsó részét tartom érdekesnek, amiben kiderül, 2003 óta a szerző maga sem igazán népszerűsíti regényeit, ami tovább magyarázza a *Rovarszemű* szerény fogadtatását. Tajvan egyetlen angol nyelvű újságja, a *Taipei Times* 2013-ban írt a könyvről, a regény angol nyelven való publikálása okán.¹¹ A recenzió szerzője, Dan Bloom, kiemeli a Csendes-óceán centrális szerepét a narratívában: csendes-óceáni regényként kategorizálja a művet, ami jelentősen eltér a Tajvanban általában megjelenő, han kínaiakat központba állító regények cselekményétől. Olvasatában ökológiai figyelmeztetésként, a modern társadalom kritikájaként jelentkezik a könyv, ami eltérő reakciókat válthat ki szerinte a tajvani és az európai/észak-amerikai olvasókból: előbbiek kritikusabbak lehetnek a leírásokkal szemben, hiszen tájékozottabbak a kultúrát, történelmet, aktuálpolitikát illetően. Bloom a rovarszemű ember karakterével foglalkozó fejezeteket a szigetországi regényirodalom legnagyobb teljesítményének nevezi, majd Margaret Atwood regényeivel és Yann Martel *Pi élete* című könyvével hozza párhuzamba a művet. Egy 2017-es újságcikkben, amelyet a tajvani *Newtalk* hírportál tett közzé, Bloom kritikájához hasonlóan hangsúlyos szerepet kap a regény egyediségének dicsérete, illetve Wu Ming-yi kiemelkedő pozíciója generációjának alkotói között.¹² A cikk érdekessége, hogy szándékolatlanul is reagál Bloom aggodalmaira a tajvani olvasóközönséggel kapcsolatban: az újságcikk írója ismerősként festi le a Wu által teremtett világot, saját természetközeli élményeit idézi meg a cikkben a regény természetábrázolásával kapcsolatban. A könyv tajvani recepciója tehát alapvetően pozitív visszajelzésekre épül, de gyér és megkésett: a legtöbb cikk az angol fordítás vagy *Az ellopott bicikli* kapcsán foglalkozott a regénnyel, manapság pedig a színpadratétel híre miatt szerepelt a könyv címe újságcikkekben.

¹⁰ Cai Yun Zhen, „Building a fictional Pompei – Wu Ming-yi on »The Illusionist on the Skywalk« and »The Man with the Compound Eyes«”, *Liberty Times Net* (2012), <https://art.ltn.com.tw/article/paper/555004>.

¹¹ Dan Bloom, „Book Review: »The Man with the Compound Eyes«”, *Taipei Times* (2013), <https://www.taipeitimes.com/News/feat/archives/2013/09/26/2003573018>.

¹² Junyue Zheng, „Literature as Resistance”, *Newtalk* (2017), <https://newtalk.tw/news/view/2017-03-21/83275>.

Paradox helyzet, de a tajvanival szemben a *Rovarszemű ember* külföldi recepciója élénkebbnek tűnik. A *The Guardian* oldalán például a 2013-as angol megjelenést követően majdnem azonnal olvasható volt a könyv recenziója: Nagy-Britannia egyik legrangosabb újságjában a fantázia és a fikció összefonódását, a természet különböző megjelenítési formáit, az őslakosok konfliktusainak megjelenítését dicsérte a cikk szerzője, Tash Aw.¹³ Az amerikai székhelyű *NPR* kultúrrovatában Jason Sheeshan is recenzálta a könyvet.¹⁴ 2014-es írása az otthonosság-otthontalanság érzetére épül, a saját benyomására, miszerint a könyv furcsán ismerős tud lenni az amerikai olvasó számára akkor is, ha az adott személy még sosem járt Tajvanban. Az ökológiai téma fontossága, a mágia és realizmus összefonódása, a természet és ember kapcsolata a legtöbb, általam olvasott recenzióban visszaköszönt – ezek mindegyike pozitívan nyilatkozott a regényről.

A vizsgálat során a külföldi recepciót egyrészt tágabbnak éreztem a szigetországinál, másrészt az volt a benyomásom, hogy a tajvani megkésett médiaérdeklődés is a külföldi figyelemnek, a regény fordításának köszönhető. Kérdéses ugyanakkor, hogyan került egyáltalán a világirodalmi figyelem középpontjába a mű, milyen globalizációs modell vezethette idáig.

Perifériáról a centrumba – A Rovarszemű ember a világirodalom viszonylatában

A tajvani irodalmi művek fordításai az elmúlt fél évszázadban leginkább csak egyetemi, illetve kisebb kiadóknál jelentek meg külföldön, a szigetország határain kívül, elenyésző ismertségre téve szert világirodalmi viszonylatban.¹⁵ Ha ennek okait keressük, felvetődhet szempontként az ország földrajzi elhelyezkedése, sziget mivoltából adódó izoláltsága, mint

¹³ Tash Aw, „»The Man with the Compound Eyes« – review”, *The Guardian* (2013), <https://www.theguardian.com/books/2013/sep/28/man-compound-eyes-wu-mingyi-review>.

¹⁴ Jason Sheeshan, „At Home In The Strange Latitudes Of »Man With The Compound Eyes«”, *NPR* (2014), <https://www.npr.org/2014/05/25/314613703/at-home-in-the-strange-latitudes-of-man-with-the-compound-eyes>.

¹⁵ Kenneth S. H. Liu, „Publishing Taiwan: A Survey of Publications of Taiwanese Literature in English Translation” in *The Global Literary Field*, szerk. Anna Guttman, Michel Hockx, George Paizis (Newcastle: Cambridge Scholars Press, 2006), 213.

esetleges hátráltató tényező – Tajvan geopolitikai szerepének ismeretében azonban ez nem tűnik megalapozott állításnak. Érdekesebb talán a szigetország történelmének kontextusában vizsgálni a tajvani könyvkiadást, a külföldi írók tajvani népszerűségét, illetve a tajvani írók külföldi ismeretlenségét ahhoz, hogy magyarázatot találjunk az utóbbira. A japán uralom ötvenéves periódusa, valamint az azt követő kormányzat fennhatósága alatt az írói, könyvkiadói szabadság korlátozott volt, ennek következtében csak az 1980-as években jöhetett létre egy biztosabb alapokon álló tajvani kiadói szféra.¹⁶ Az ezredforduló környékén a kiadók száma jelentősen növekedni kezdett az országban, a szerzői jogok megvásárlása kapcsán pedig Tajvan az ázsiai térség vezető piacainak egyikévé vált: az európai, amerikai, japán és kínai jogok megvétele köré koncentrálódott (és koncentrálódik) ez leginkább.¹⁷ A szigetország tehát élen jár, ami a külföldi művek importálását, fordítását illeti. Összehasonlításképpen, ha a magyart egy önmagára figyelő kultúraként azonosítjuk a saját irodalmára fektetett hangsúly szempontjából,¹⁸ Tajvan esetében meghatározóbbnak tűnik a külföldre való kikacsintás: egy 2012-es kutatás szerint hiába kaptak idővel egyre több teret a tajvani írók a saját könyvpiacukon, a megjelölt évben a száz sikerlistás könyv közül hetven helyet mégis a külföldi művek foglaltak el a legolvasottabbak között.¹⁹ A lefordított kiadványok importmennyisége ugyanakkor nem egyenesen arányos a tajvani könyvek exportjának számával sem: kevés tajvani mű jelenik meg a szigetország határain túl, kevés tajvani könyvet fordítanak le idegen nyelvekre, azok pedig, amik mégis kikerülnének az országból, területileg ritkán jutnak el a kontinentális Kínánál messzebb.²⁰

A fentebb felvázolt körülmények, viszonyrendszerek kontextusában nem meglepő tehát, hogy néhányan mérföldkőként hivatkoznak a tranzakcióra, amely keretén belül a londoni

¹⁶ Teri Tan, „Publishing in Taiwan 2011”, *Publishers Weekly* (2011), <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/international/international-book-news/article/48617-publishing-in-taiwan-2011.html>.

¹⁷ Giulia Trentacosti, „The Taiwanese Publishing Market: A Close-Up”, (2015), <https://2seasagency.com/taiwanese-publishing-market/>.

¹⁸ Thomka Beáta, „Kritikusok kritikus szemléje. Zelei Dávid (szerk.): »Világtalanul? Világirodalom-kritika Magyarországon«”, *Jelenkor* 7-8 (2015): 878.

¹⁹ Trentacosti, „The Taiwanese Publishing Market: A Close-Up”.

²⁰ Uo.

Harvill Secker kiadó megvásárolta a *Rovarszemű ember* brit angolra való átültetésének jogait.²¹ Wu Ming-yi regénye ezt követően ugyanis – egyre több fordítással gazdagodva – azon kevés tajvani mű között találta magát, amely a nagyközönséget elérve világszinten is olvashatóvá, ismertté vált. A könyvnek a kortárs világirodalomba való beágyazódása elsősorban Gray Tan kezdeti erőfeszítéseire vezethető vissza, aki a Grayhawk irodalmi ügynökség alapítójaként tajvani szerzők jogait is kezeli. Tan 2011 tavaszán a regény különböző részleteinek spanyol, angol és francia nyelvre való fordításaira adott megbízásokat, ugyanezen év őszén pedig sikeres megállapodást kötött a Harvill Secker kiadóval a teljes regény fordításáról.²² Nem sokkal később a regénynek amerikai forgalmazót is találtak a Pantheon könyvkiadó személyében.²³ A mű angol nyelvű megjelenését így két jelentős könyvpiacra is sikerült biztosítani, olyan kiadónál, amelyek maguk is kifejezetten jelentékenynek számítanak a könyvkereskedelemben. A *Rovarszemű ember* 2011-ban debütált eredeti nyelven, ezt pedig a korábbi megállapodásoknak köszönhetően 2013-ban követhette a londoni fordítás, majd egy évre rá az amerikai és – a Stock kiadó által – francia megjelenés is.²⁴ A könyv sikeréhez a tajvani kormány is hozzájárult, könyvturnét szervezve a nagyobb észak-amerikai városokban 2013 és 2014 között, majd ezt követően több esetben is felkérve a szerzőt, hogy nemzetközi kulturális eseményeken képviselje a szigetországot.²⁵ A *Rovarszemű ember* marketingstratégiája tehát többtényezős egyenletként írható le, olyan összefogással a háta mögött, amely kitűzött célját, a tajvani könyvek népszerűsítését szem előtt tartva szerencsére nem vált egyszeri együttműködéssé – a tajvani kulturális minisztérium támogatásával létrejött *Books from Taiwan* nevezetű oldal elkészítésében ugyanis Gray Tan ismét szerepet kapott. A segítségével egy olyan online felület született, amely amellet, hogy információkat szolgáltat a tajvani alkotókról és művekről az érdeklődőknek, azon személyek elérhetőségét is tartalmazza, akikhez fordulni lehet a fordítási jogok megvétele érdekében.²⁶

²¹ Kuei-fen Chiu, „»Worlding« World Literature from the Literary Periphery: Four Taiwanese Models”, *Modern Chinese Literature and Culture* 1 (2018): 23.

²² Darryl Sterk, „What I Learned Translating Wu Ming-yi’s »The Man with the Compound Eyes«”, *Compilation and Translation Review* 6 (2013): 254.

²³ Uo.

²⁴ Chou, „Wu’s »The Man with the Compound Eyes« and the Worlding of Environmental Literature”, 2.

²⁵ Chiu, „»Worlding« World Literature from the Literary Periphery: Four Taiwanese Models”, 23.

²⁶ Chiu, „»Worlding« World Literature from the Literary Periphery: Four Taiwanese Models”, 24.

Figyelemreméltó példát szolgáltatnak a fentiek arra, hogyan fonódhat össze a nemzeti, politikai érdek a kultúra népszerűsítésével, hogyan kapcsolódhat be egy kormány saját országa könyveinek külföldi népszerűsítésébe. Kérdéses azonban, elég-e egy leleményes irodalmi ügynök és némi politikai szándék ahhoz, hogy egy ismeretlen tajvani író könyve a világirodalmi perifériáról a centrumba kerülhessen? A *Rovarszemű ember* esetében az angol nyelvű kiadók valószínűleg számoltak a problémával, ezért megpróbálták bebiztosítani a könyv sikerét. Az amerikai kiadó a sci-fi műfajában alkotó Ursula K. Le Guin kérte fel egy könyvajánló megírására, amiben az író a Dél-Amerikához rendelt mágikus realizmussal hozza párhuzamba a tajvani regényt. Le Guin egyike a zsáner legismertebb alkotóinak, így a tény, hogy a borítón megjelenik a neve, és úgy nyilatkozik a műről, mint amihez fogható még nem olvastunk, egyértelműen növelte a *Rovarszemű ember* hírnevét.²⁷ Az író ajánlása és a mágikus realizmushoz való kapcsolódás ezáltal kapaszkodókat nyújt az amerikai kiadást kézbe vevők részére a regény értelmezéséhez, műfaji, irodalomtörténeti behatárolásához. Hasonló stratégiával járt el a londoni kiadó, amikor David Mitchell és Murakami Haruki munkásságához kötötte Wu Ming-yi regényét: világhírű szerzők neveivel befolyásolta a könyv befogadói kategorizálását, lehetőséget adva a külföldi olvasóknak, hogy elhelyezhessék a szerzőt a világirodalmi palettán.²⁸ A könyvtermék köré felépített marketing-stratégiák szépen tükrözik, milyen módszerekkel lehet a leginkább kiaknázni egy ismeretlen mű potenciálját, hogyan lehet érdekessé tenni egy olyan szerző könyvét, akiről még sosem hallottunk. Végeredményben azonban mégis csak a mű áll mindennek a középpontjában, rajta áll vagy bukik minden az olvasási folyamat során, így felvetődik a kérdés, milyen azonosulási pontokat nyújt, miért válhat lebilincselővé Wu Ming-yi nagyrészt Tajvanon játszódó története a nem tajvani olvasók számára.

Serena Chou szerint a regényre irányuló figyelem egyrészt az öko-apokaliptikus témából fakad.²⁹ A könyv egy ökológiai katasztrófa köré szerveződik, amely során a Csendes-óceánban úszó szemétsziget több részre szakad, az áramlatok által Tajvan keleti partja fele sodródik ennek egy darabja, ami a szárazföldnek ütközve maradandó környezeti károkat okoz

²⁷ Uo.

²⁸ Uo., 26.

²⁹ Chou, „Wu’s »The Man with the Compound Eyes« and the Worlding of Environmental Literature”, 2.

és társadalmi változásokat von maga után. Wu Ming-yi regénye voltaképpen egy (nagyon is) lehetséges disztópikus forgatókönyvét kínálja a klímaválságnak. A fikcióba foglalt klímaszorongással könnyen rezonálhat az olvasó, hiszen egy olyan globális probléma tematizálódik a regényben, ami napjainkban egyaránt kihat a perszonális tereinkre és a tudományos szférára. Az egyén és természet kapcsolatának újragondolása fennálló dilemmaként jelentkezik a könyvben, az ökológiai krízis fantasybe való csomagolása pedig jó receptként működik: a téma aktuális, globális, és olvasmányos formában van megjelenítve, így érdekfeszítő és befogadható is egyben.

A regény nemzetközi sikere másrészt – a téma globalitásával szemben – pont a lokális, az egzotikus „Másik” narrációba foglalásának tulajdonítható.³⁰ A könyv központi karaktereinek egyike, Atile’i, Vajo-Vajo szigetének szülöttje: egy olyan fikcionális szigeté, amelynek lakói a civilizációtól elzártan élnek, sajátos kultúrával, nyelvvel, tradíciókkal. Izoláltságukból adódóan a vajo-vajóiak elsődleges viszonyítási pontja a tenger, ez határozza meg szokincsuikat (a legbölcsebb vén neve a tengerkorú), a hittel kapcsolatos tabukat (a tengernek háttal szerelmeskednek, nehogy megsértsék a sziget istenségét, Kabangot), de még hanglejtésüket is, ami a tengeri madarak rikoltásához hasonlítható. Wu Ming-yi antropológusi precizitással tárja eléink az általa teremtett népcsoportot, annak a bensőséges tapasztalatnak az illúzióját keltve, hogy éppen egy, a mi kultúránktól egészen különböző kultúrába nyerünk bepillantást, ami más perspektívát kínál és más megvilágításba helyezi a saját meggyőződéseinket is. Vajo-vajo fikcionális szigete azonban csak a legradikálisabb példája a regényben felfedezhető „Másik” alakzatának, a nyugati kultúra ellenében értelmezendő mentális képnek, amely a civilizált és a barbár, az ismeretlen és az ismerős beszűkült dichotomiáira épít már évszázadok óta. Atile’i szigete mellett Tajvan maga is egzotikus térként jelenítődik meg a nagyközönség olvasatában, mindez a természeti jelenségek, kultúrspecifikus szavak és idegennek tűnő jellegzetességek hatására. A tajvaniak szerencseautóként hivatkoznak a furgonokra, főkapéniszt vásárolnak egy helyi babona miatt, legnépszerűbb istenségük a tenger istennője (Macu istennő), és tájfunok, földrengések folyamatos elszenvedőiként vannak bemutatva. A szigetországban élő népesség egy részét az őslakosok alkotják, Wu Ming-yi pedig a *Rovarszemű ember*ben az ebből fakadó potenciált is kiaknázza. Két központi karaktert is

³⁰ Uo.

bennszülöttként, a pangcah, illetve bunun törzsből származóként jelenít meg, felvázolja a hagyományos törzsi életmód és a modern társadalmi elvárások közti szakadékból adódó konfliktusokat, illetve a környezeti katasztrófák és a nagyvállalati építkezések okozta következményeket a tajvani bennszülöttekre vonatkozóan. Mint az egymásba helyezett matrjoskák, úgy építkezik Wu Ming-yi narrációja is, ahol egzotikus terek képezik a cselekmény hátterét, és ahol a „Másik” megjelenítése, az őshonos tajvani író tollából származva, megpróbálja levetkőzni a hozzá rendelt sztereotípiákat.

Nem egyedi eset a *Rovarszemű ember* sikertörténete, de nem is gyakori példa. Pont ezért tartottam lényegesnek végigkövetni, hogyan vájhatott rést magának az adott regény a globális könyvpiacra, mi okból szoríthattak helyet neki a világirodalom telített színterén. Az ismeretlenségből való kitörés több faktoros folyamat volt: Gray Tan és a tajvani kormány együttműködése, az ismert írókat bevonó marketingstratégia, a könyv aktuális témája és egzotikuma mind hozzájárultak ahhoz, hogy a világirodalom periferiájáról ennek centrumába kerülhessen a könyv. Wu Ming-yi regénye ma már legalább tizenkét nyelven olvasható, ami természetszerűleg a tajvani kortárs irodalom egy darabjának tizenkét nyelven való felvillantását jelenti. A könyv nemzetközi láthatósága így nem csak a Wu Ming-yi javát szolgálja, hanem a – világirodalom viszonylatában periférikusnak mondható – tajvani irodalom jövőjét is.

A fordítás nehézségeiről

Darryl Sterk egy korábbi tanára ajánlására lépett kapcsolatba Gray Tannel 2011 tavaszán, utóbbi ugyanis a *Rovarszemű ember* fordításához keresett szakembereket akkortájt. Darryl, az ügynök kérésének eleget téve, kezdetben csak egy regényrészletet fordított angolra, hamarosan viszont a mű teljes fordítását rábízta a könyv jogait megvásárló brit kiadó.³¹ A hi-telesség érdekében Darryl Tajvan keleti partjára utazott, ahol egy nyarat töltött a regénybeli

³¹ Sterk, „What I Learned Translating Wu Ming-yi's »The Man with the Compound Eyes«”, 255.

helyszínek végigkövetésével, a növény- és állatvilág felkutatásával, a karakterek inspirációjaként szolgáló emberek megismerésével – tapasztalatait utóbb a *What I Learned Translating Wu Ming-yi's The Man with the Compound Eyes* című írásában foglalta össze.

A *Rovarszemű ember* számtalan fordítási problémát feltételez úgy a könyv (mint kultúrtermék) idegen nyelvre való átültetése kapcsán, mint a cselekmény szintjén, a különböző származású szereplők kommunikációs nehézségeinek bemutatásával. Szemléletes példája az előbbi dilemmának, amikor a célnyelvben olyan pontosítást kell végezni, ami az eredeti szövegből – a forrásnyelvi sajátosságok miatt – nem következtethető ki. A regény egy adott pontján Atilé'i lába beszorul, Wu pedig a *jiao* szót használja a testrész megnevezésére. A *jiao* jelenthet lábat és lábakat is, hiszen a kínai nyelvben nem szükségszerű megállapítani, egyes vagy többes számban értjük-e az adott szót.³² Ez a kötetlenség ellentétben áll az angol nyelv grammatikai jelöltségével, ahol viszont jelezni kell, egy vagy két lábról van-e szó, Darryl így anno a szerzőhöz fordult válaszáért. Visszajelzésében Wu a fordítóra bízta a döntést. Részletes válaszában pont a nyelvben való gondolkodás specifikuma hangsúlyozódott, amikor azt állította, valójában ezen sosem törte a fejét, de mindkét kifejezés megfelel, hiszen a narrációban mindkét eshetőség elképzelhető.³³

A regény angol (vagy bármilyen idegen) nyelvre való fordítása magában is kihívást jelent, Tajvan többnyelvű kultúrája miatt azonban egy többlépéses fordítással kell számolnunk, ami már a könyv írása közben, a szerző fejében végbemegy. Wu Ming-yi önkéntelen fordításként (involuntary „brain translation”) azonosítja ezt,³⁴ a jelenség magyarázatát pedig az ország történelmében, az elnyomó rendszerek jelenlétében látja. Míg a japán uralom évei alatt a tajvani alkotók csak japánul írhattak, az ezt követő nacionalista rezsim idején a japán nyelv használatát szigorúan tiltották, így az íróknak a japán nyelven írt műveket le kellett fordítaniuk kínaira, ha ezeket publikálni akarták.³⁵ Jelenleg három hivatalos nyelv van az országban: mandarin, hokkien és hakka. A szerző elmondása szerint generációjának írói, akik vele együtt anyanyelvként a tajvani nyelvek egyikét (hokkien, hakka) beszélik, alkotás

³² Uo., 261.

³³ Uo.

³⁴ „Q&A: Wu Ming-yi”, *Ex-position* 41 (2019): 138.

³⁵ „Q&A: Wu Ming-yi”, 138.

közben kénytelenek fordításhoz folyamodni, ha a régi kínai írásjelek használatával írnak.³⁶ Szándékolt rájátszás figyelhető meg Wu műveinek eredetijében a beszélt nyelvek közti eltérésekre, az írásbeli átíratok használatára, amely a más nyelvre való fordítást követően vagy elvész, vagy legalábbis választás elé teszi a fordítót – ezzel maga a szerző is tisztában van. Saját kijelentése értelmében az ehhez hasonló, kultúrspecifikus tényezőket magukba foglaló helyzetekben elbizonytalanodik írói megoldásait illetően, végeredményben azonban mindig arra jut, hogy regényeinek fordíthatósága csak másodlagos szempont, hisz minden nyelvnek megvan a maga kifejezési logikája.³⁷

Az eltérő nyelvek ütköztetése, az ezek közti fordíthatóság kérdése a *Rovarszemű ember* narrációjában is központi szerepet kap. Atile'i és Alice találkozása a vajo-vajói és a tajvani, a bennszülött és modern civilizációban élő ember találkozásának momentuma, ami különböző reakciókat vált ki az érintettekből: az omlás által betemetett fiú látványa egy csapdába ragadt muntyákszarvas képét idézi fel Alice-ban, míg Atile'i-ben a Vajo-vajón tanult üvöltő rítus gondolata fogalmazódik meg Alice-t látva. Az üvöltő rítus a vajo-vajói Földmester tanítása: „Ha olyan dologgal találkozol, amit nem értesz, üvölts torkod szakadtából avval az erővel, ami a szívedből jön. A hang, ami igaz lélekből fakad, megfutamítja a gonosz szellemeket.”³⁸ – a szigetlakók ismeretlen helyzetre adott válasza az univerzális nyelv teóriájával hozható párhuzamba. Alice és Atile'i barátsága az egyetemes megértés konkrét példázataként szolgálhat: esetükben az univerzális jelleg nagyrészt a nonverbális kommunikációban érhető tetten, néhol viszont más egyetemes közvetítők is színre lépnek:

³⁶ Uo.

³⁷ Az alábbiakban az általam parafrázált angol szövegrészlet eredetije olvasható: „Of course, when culturally specific words or ways of writing are involved, discussion may not lead to anything fruitful. For instance, how do you translate Taiwanese, which can be presented in Chinese characters just like Mandarin Chinese? If the original text contains phonetic transcriptions, should the translator provide them too, and how? In such cases, I'd ask the translators to decide on their own translation strategies. As a result of such discussion, I do ponder these questions from time to time, but I rarely change the way I write because of these factors. When a novel can be translated into different languages, whether or not something is translation-worthy or translation-friendly is really a secondary question. For each language has its own logic of expression”. Lásd: „Q&A: Wu Ming-yi”, 140–141.

³⁸ Wu Ming-yi, *Rovarszemű ember*, ford. Major Kornélia (Budapest: Jelenkor, 2018), 195.

Ekkor [Atile'i], hogy köszönetét kifejezze, elkezdte utánozni a madarak hangját, amit az imént, a földhöz szögezve tanult meg, hogy elterelje a figyelmét a fájdalomról. Összecsücsöritette ajkát, torkán és száján kiáramlott a hang, amely hol zengve szárnyalt, hol halkán csicsergett, így fejezve ki a háláját a nőnek. Alice döbbeneten nézte a fiút: mintha egy emberi nyelven beszélő madár feküdne előtte.³⁹

A madárének mimézise Atile'i gesztusa a köszönet kifejezésére, aminek gyors elsajátítása a fiú természetközeli kultúrájára vezethető vissza. A felvázolt szituációban a madárének kommunikációs csatornaként szolgál az eltérő emberi nyelvek között, kapcsolódási pontot nyújt, aminek köszönhetően Atile'i globális „fordítóként” használhatja ezt az ismert és ismeretlen közti szakadék áthidalására. A dallam, a zene egy későbbi fejezetben is nyelvi segédeszközként, fordítóként szolgál, Atile'i ugyanis a Raszulától kapott síp segítségével érteti meg Alice-el a *szalikaba* jelentését (lélek), a sípszó kifejező ereje által.

A narráció során végigkövethetjük, ahogyan a kommunikáció kezdetleges formáit (az arc-kifejezéseket, a mutogatást) lassan felváltja a szavak ismerete, majd legvégül a beszéd. Atile'i megfogalmazásában mindketten fokozatosan kezdték felismerni „a szavak pikkelyét és farkát, a másik mondandójának halszemét”,⁴⁰ a kulturális különbségekből adódó problémák azonban nyelvi szinten is jelentkeznek. Vajo-vajón két ember találkozásakor el kell hangzania az „i-Vagudomo-sziliszaluga?” kérdésnek, ami fordításban a „Milyen idő van ma a tengeren?”-nek feleltethető meg. A kérdezett félnek a „Ma a tengeren ragyogó az idő” kijelentéssel illik válaszolnia, az aktuális időjárási körülményektől függetlenül. Udvariassági formaként jelentkezik a fenti dialógus, esetenként azonban az érzelemkifejezés eszközeként is szolgálhat: Atile'i egy adott ponton tollat, illetve papírt kap Alice-től, ebből fakadó boldogsága pedig az említett kérdés többszöri feltevésében nyilvánul meg. Alice a sokadik kérdés után elfelejt válaszolni, ami Atile'i megbántottságát eredményezi, majd a magyarázatot, miszerint a válasz megtagadása a visszautasítással egyenrangú gesztus a fiú kultúrájában. Erőfeszítéseik ellenére a fordítási, tanulási folyamat más téren is akadályba ütközik: „Alice képtelen volt a vajo beszéd értelmét közvetlenül kínaira átültetni, ezért mindig az volt az

³⁹ Ming-yi, *Rovarszemű ember*, 196.

⁴⁰ Uo., 217.

érzése, hogy Atile'i túlságosan költőien beszél, amit mond, az nem igazán valóságos. (...) Lehet, hogy a fiú testében már most sokkal bonyolultabb lélek rejtőzik, mint az övé."⁴¹

A regényben a vajo-vajói és a kínai nyelv kontaktusán túl több, különböző nyelvet beszélő szereplő érintkezésére is sor kerül. Wu Ming-yi a norvég és dán szereplők mellett a tajvani bunun törzshöz tartozó Dahu, és a pangcah törzshöz tartozó Hafaj karakterének beemelésével hoz létre egy összetett nyelvi hálózatot a könyvben (a bunun és a pangcah nyelvek az ausztronéz nyelvcsalád őseinek tekintett nyelvek közé sorolhatók, eredetileg ugyanis ezek által kommunikáltak a tajvani bennszülöttek a szigeten).⁴² Olvasóként, a vajo-vajóival ellentétben, nem kapunk részletes leírást e két őshonos nyelvről – ami természetesen indokolható az előbbi fikcionális jellegével, kitalált mivoltából adódóan ugyanis ezt a semmiből kell a befogadó számára felépíteni –, megjelenítésük viszont hozzájárul a mű nyelvi komplexitásához. A könyv hatodik fejezetében például egy pangcah dalszöveg ékelődik be a narrációba, amit Hafaj előadásában hallgat Alice. Mivel pangcah nyelven hangzik el a dal, a nő nem érti a szavak jelentését, képzeletében mégis megjelennek a hegyek, a falevelek, és a völgyben kavargó szél képe. A jelenet egyrészt az Atile'i-el folytatott kommunikációra hajaz, másrészt a Tengermeister szavait idézi fel, így tovább erősíti a nyelvi korláton túli kapcsolódás lehetőségét: „A hangok mindenkinek a lelkében ott zengnek, mindenkihez elérnek, akárcsak a tenger hullámai”.⁴³

A ROVARSZEMŰ EMBER ÖKOKRITIKAI OLVASATA

„Senki sem különálló sziget”⁴⁴

A tény, hogy a sziget egy minden oldalról vízzel körbevett szárazföldként definiálандó, olyan asszociációs folyamatokat teremtett az idők során, melyek hatására az izoláltság, a peremlét, illetve a felsoroltakból következő társadalmi érintetlenség, az idegen „Másik” képzete

⁴¹ Uo., 286.

⁴² „Tajvan a nyelvmentés élén”, *Nyelv és Tudomány* (2010), <https://m.nyest.hu/hirek/tajvan-a-nyelvmentes-elen>.

⁴³ Ming-yi, *Rovarszemű ember*, 196.

⁴⁴ A beemelt idézet részlet John Donne-tól származik – az idézet Ernest Hemingway: *Akiért a harang szól* című művének előszavaként vált széleskörben ismertté.

szorosan összefonódott a fogalommal. A sziget több szempontból is határterületként, átmenetként értelmezhető, aminek köszönhetően az irodalomban is gyakran reprezentált: az elvonulás helyszínéül szolgálhat, a paradicsomi állapotot jelenítheti meg, de a misztikum és a gyilkosságok színtereként is jelentkezhet.⁴⁵ Izoláltsága egyfajta kísérleti tér⁴⁶ szerepével ruhazza fel az irodalmi hagyományban, a jól körülhatárolható terület ugyanis lehetővé teszi az elméleti és morális kérdések, ökológiai és szociális problémák tematizálását egy fiktív mikrokörnyezetben, a bevett társadalmi normáktól távol – példaként említhető a Daniel Defoe által írt *Robinson Crusoe* és William Golding legismertebb műve, a *Legyek Ura*. A sérülékenység képzetét is gyakran társítják a szigetekhez, ami bár a szakirodalom szerint nem egy eredendő, eleve adott jellemzője ezeknek (éppen ellenkezőleg, hiszen a szigetek őshonos lakói a kolonializmust megelőzően képesek voltak fenntartani saját közösségeiket), mára már érvényes társítássá vált a külső behatásoknak köszönhetően.⁴⁷ A gyarmatosítás, a globalizáció és a megugrott fejlődés olyan hagyományos eljárások megszűntét, illetve gazdasági és szociális változások bekövetkeztét eredményezte, amelyek egyrészt meggyengítették a szigetek és szigetlakók ellenállóképességét, másrészt felerősítették a természeti katasztrófákkal szembeni, a kontinentálisnál amúgyis nagyobb arányú kitettségüket.⁴⁸

A *Rovarszemű ember* a fentebb tárgyalt jellemzőket, problémákat, perspektívákat emeli be – és egészíti ki más szempontokkal – saját szigetképének megteremtéséhez. Három kulcsfontosságú helyszínt különböztethetünk meg a cselekmény kapcsán: Vajo-vajót (az Atile'i otthonaként szolgáló szigetet), Geszi-geszt (a Tajvan fele sodródó szemétszigetet, amit Atile'i nevez el így), illetve Tajvan szigetét. A természetes és mesterséges szigetképződmények mellett a regény az egyént is szigetszerű mivoltában tematizálja, a humán és nonhumán közti átfedéseket vizsgálva, aminek közvetlen bizonyítéka a fejezetcímek elnevezése: *Hafaj szigetének története*, *Dahu szigetének története* stb. A továbbiakban a regény valós és fikcionális, konkrét és metaforikus szigetreprezentációit vizsgálom, szem előtt

⁴⁵ Smid Róbert, „Egy sziget lehetőségei. A szigetek mint az ökológiai, tudományos és társadalmi diskurzusok metszéspontjai”, *Magyar Művészet* 2 (2021): 21.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ John Campbell, „Islandness. Vulnerability and Resilience in Oceania”, *Shima: The International Journal of Research into Island Cultures* 1 (2009): 85.

⁴⁸ Uo.

tartva, hogy bár alapvetően az izoláltsággal és peremléttel azonosítjuk a szigeteket, valójában nem beszélhetünk teljes izoláltságról –⁴⁹ a szigetek, akárcsak az emberek, hálózatokban léteznek: kapcsolat van sziget és sziget, ember és ember, sziget és ember között. A megnevezett vizsgálat keretein belül többek között olyan fogalmakra is támaszkodom, mint a Timothy Morton által bevezetett *hipertárgy* fogalma, illetve a Glenn Albrecht által megalkotott *szolasztalgia* terminusa, melyeknek beemelése reményeim szerint hozzásegíthet a mű természetábrázolásának, a humán-nonhumán viszony regénybeli megjelenítésének tanulmányozásához.

Vajo-vajo szigete

„Vajo-vajo szigetének lakói úgy tartották, hogy az egész világ egyetlen sziget”,⁵⁰ állítja a narrátor a regény elején, majd egy antropológiai leírás keretén belül ismerteti a fiktív polinéz sziget hiedelemvilágát, hagyományait, nyelvét. A csendes-óceáni sziget kultúrája elsősorban a tenger által meghatározott, ez képezi a szigetlakók megélhetésének legfőbb forrását, ezen sodródik elképzelésük szerint lakóhelyük az ár és az apály járását követve. Nem ismernek más szárazföldet Vajo-vajón kívül, olyan ugyanis „még sosem történt, hogy valaki elhagyta volna a szigetet, és avval a hírrel tért volna vissza, hogy létezik másik szárazföld is”.⁵¹ A vajo-vajói eredetmítosz szerint a tenger az idők kezdetétől fogva létezett, a sziget viszont nem – ezt Kabang, a szigetlakók istene teremtette számukra. E háromság: a tenger, a szárazföld és Kabang tisztelete szorosan összefonódik, erkölcsi értelemben is meghatározva a vajo-vajóiak életét: „A világon csak Kabangban, a tengerben és a földben érdemes megbízni, gyermekeim”.⁵² Kabangot elsősorban személytelen istenként ábrázolja a regény, az említett azonban képes bizonyos élőlények bőrébe bújva földi testet is ölteni: az *aszamu* nevű hal

⁴⁹ Smid Róbert a fejezetcímbe szereplő, John Donne-hoz társítható szavakat („no man is an island”) is felidézi, amikor a szigetek teljes izoláltságát cáfolja. Lásd: Smid, „Egy sziget lehetőségei. A szigetek mint az ökológiai, tudományos és társadalmi diskurzusok metszéspontjai”, 21.

⁵⁰ Ming-yi, *Rovarszemű ember*, 10.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo., 11.

például Kabang megtestesüléseinek egyike a szigetlakók szerint, aminek célja, hogy kifürkésze a szigetlakók titkait. Az aszamu ezért tabu a vajo-vajóiak szemében. Tabunak számít ugyanakkor a tengerrel szemben szerelmeskedni. A tengernek hátat fordítva kell enni, de felé fordulva beszélgetni – olyan normák, bevett szokások ezek, amelyeket minden vajo-vajói ismer és betart a hagyománynak megfelelően. A tengerrel kapcsolatos pozicionálás nem csak a konkrét térre vonatkozik, a nyelvi síkra is kiterjed. Vajo-vajón minden mondat a tengerrel kapcsolatos, a reggeli üdvözléstől („Tengerre szállsz ma?”) az esti találkozásig („Tartozol nekem még a mai tengeri élményeiddel!”), függetlenül attól, hogy a zord időjárás körülmények lehetővé teszik-e a vízre szállást vagy sem.

Érzékelhető, hogy Wu Ming-yi egy sajátos szigetvilágot teremt, ahol a modern kor antropocentrizmusával szemben a non-antropocentrikus világkép a domináns. A regénybeli Vajo-vajo olvasatomban olyan kísérleti térként funkcionál, amely az eredeti állapotot, a külső hatásoktól mentes humán-nonhumán szimbiózist hivatott megjeleníteni, ebben a megközelítésben pedig látszólag Tajvan szigetének ellenpólusaként ajánlja magát. Egy ilyen sterilnek látszó környezetben a vajo-vajói ember a tenger és a szárazföld viszonyában határozza meg magát, aminek következményeként az identitás és a nyelv terei is ezek általi meghatározottságukban jelentkeznek. A *Rovarszemű ember* narrációs technikája mindezekre folyamatosan reflektál: úgy a Vajo-vajóról szóló, mint az Atilé'i nézőpontjából elbeszélte fejezetekben, a narráció végig fenntartja a vajo-vajói perspektívát. A térszerkezetre vonatkoztatva ez egyrészt – a már említett – irányok esetében jelentkezik (Vajo-vajón egy adott hely pozicionálása vagy a tengerhez, vagy a szigeten emelkedő dombhoz képest történik), másrészt a távolságok mérésében mutatkozik meg (a vajo-vajói mértékegység a kókuszdióhéjnyi, ami a kókuszdióhéj-hajításnyi távolságnak felel meg). A szigeten élők időfelfogása a természet ciklikus rendjéhez alkalmazkodik, egyfajta ősi, mitikus időtlenség benyomását kelti, ahol az ember a növény- és állatvilággal közösséget alkotva egy ritmus szerint létezik: „A vajo-vajóiak sosem kérdezték mások életkorát, csendben magasra nőttek, mint a fák (...). Makacsul nem törődtek az idő múlásával, akár a kagylók, s szájuk sarkában halvány mosollyal haltak meg, mint a tengeri teknősök. Lelkük öreg volt, öregebb, mint amilyennek kinéztek”.⁵³ A test leírása is a környezet viszonyában valósul meg („háta púpos, mint egy domb”), néhol

⁵³ Ming-yi, *Rovarszemű ember*, 14.

pedig nem csak vonatkoztatási pontként, kifejezetten ágensként jelenik meg a természet, mint a test elváltozását kiváltó tényező („mivel szemüket egész életükben a tengerre szegezték, tekintetük elkalandozóvá vált, és idős korukra hályog nőtt a szemükre”⁵⁴). A felsoroltak mellett a sziget társadalmi berendezkedésére is érvényes a természet általi meghatározottság gondolata: Vajo-vajót a vének irányítják (a legbölcsebb vén neve a „tengerkorú”), közülük is a Tengermeister és a Földmeister alakja emelkedik ki. Ők töltik be a tanítómesterek szerepét, ők közvetítenek a halandó vajo-vajóiak és Kabang, a tenger, a föld között, az (öko)egyensúly fenntartására törekedve. Az egyensúlynak azonban ára van – Vajo-vajón a másodszülött fiúk közvetett feláldozásával váltódik meg ez.

Wu Ming-yi egyrészt a fogyasztói társadalomnak állít görbe tükröt, másrészt a túlnépesedés problémáját feszegeti, amikor Atile’i szolamában ismerteti Vajo-vajó eredetmítosztát és a másodszülött fiúk sorsának magyarázatát. Vajo-vajó lakói kezdetben a tenger mélyén éltek és a Kabang által ajándékozott fluoreszkáló rákot ették. Idővel azonban rájöttek, hogy a ráknál van ízletesebb tengeri lény is, így mértéktelenül kezdték el felélni a víz élővilágát, szaporodásuk felgyorsult, terjeszkedésük nagy léptékekben zajlott. A környező vízi élőlényeket majdnem teljesen kipusztították, így Kabang büntetésként Vajo-vajo szigetére száműzte őket, kikötve, hogy népük lélekszáma soha nem haladhatja meg a sziget fáinak számát.

A vajo-vajóiak hübrisze a mértéktelenségen és kapzsiságon, a megszabott korlátok áthágásán alapszik, így a görög mítoszokkal és a paradicsomból való kiűzetés bibliai történetével rezonál. A sziget mítosza nyilvánvalóan példázatos jelleggel bír: az elbeszélő az erkölcsi tanítást a természet kizsákmányolásával kapcsolatban fogalmazza meg, ami az adott normarendszerben a bűn aktusával azonosítódik, így büntetést von maga után. Olvasatomban a vajo-vajóiak bűnhődéstörténete egy újabb szempontot emel be a természet és az ember viszonyának vizsgálatába, mégpedig a hagyomány szerepét e kettő kapcsolatára nézve. Ha az egyéni érdek felől közelítjük meg a föld megmentésének gondolatát, a zöldmozgalmakat és a környezettudatos életmódot, bizonyos mértékben perverziónak, paradoxnak is tűnhet az ezekbe fektetett erőfeszítés ténye. Saját igényeink, vágyaink korlátozása, az emberi szaporulatra vonatkozó megszorítások természetellenes gesztusként hathatnak, amennyiben ezeket egy adott személy egyéni érdekét szolgáló, ösztönös megnyilvánulásaiként vesszük

⁵⁴ Uo.

figyelembe. Szükség van tehát egy olyan kollektív normarendszerre, ami képes felülírni az egyén érdekeltségét a közösség javára, ami biztos alapokon áll, amivel alátámaszthatók a természet és az ember kapcsolatának kiegyensúlyozására történő intézkedések. Vajo-vajón az oralitás formájában fenntartott hagyományok, hiedelmek töltik be ezt a szerepet, a sziget eredetmítoszával egyetemben. A túlnépesedés problémája is ezeknek köszönhetően maradhat irányítás alatt: Vajo-vajón minden másodszülött, serdülő fiúnak meg kell építenie a saját talavakáját, majd a születéstől számított száznyolcvanadik holdtöltekor tengeri útra kell indulnia, ahonnan tilos visszatérnie. A vajo-vajóiak szempontjából áldozat ez a tengeristen számára, Kabang büntetésének következménye, objektívan nézve pedig alternatív megoldás a sziget méretéből adódó problémára, amely racionálisan nézve nem borítja fel a sziget népességarányának egyensúlyát, így „szükséges rosszként” funkcionálhat. Bár Vajo-vajo története Wu Ming-yi kitalációja, nagyon könnyen találunk hasonló, valós esetekre példát, ahol az intézkedések hiánya katasztrófához vezetett: a történelem során a Húsvét-sziget civilizációjának eltűnése elsősorban a természetes erőforrások mértéktelen felhasználásából fakadt, az ökológiai krízis pedig olyan modernkori társadalmakat is fenyeget, mint az Egyenlítő mentén fekvő Kiribati szigetcsoport lakossága.⁵⁵

Az elemzés ezen pontján visszakapcsolódnék azon kijelentésemhez, miszerint Vajo-vajo egy látszólag izolált, külső behatásoktól mentes térként jelenítődik meg, ahol a humán és nonhumán kapcsolata, bár áldozatok árán, de egy kiegyensúlyozott viszonyt feltételez. A hálózatban létezés viszont a csendes-óceáni szigetre is kiterjed, hiába az izoláltság, a konkrét földrajzi távolság: „a szigetlakók emlékeztek, hogy valaha járt fehér ember a szigeten”.⁵⁶ Vajo-vajói perspektívából nézve az idegenek léte a kollektív emlékezet szintjén él tovább, a narráció azonban egy külső perspektívát beemelve pontosít, amikor megemlíti T.D. nevét, az egyetlen angol antropológusét, aki a szigetlakók kultúráját tanulmányozva több időt töltött a szigeten. A kutató megnevezése az elbeszélés hitelesítésének eszköze, de jelzésszerű ugyanakkor arra nézve, hogy létezhetnek-e a globalizáció korszakában teljesen elszigetelt

⁵⁵ Julian Siddle, „Kiribati: Tiny island’s struggle with overpopulation”, *BBC News* (2014), <https://www.bbc.com/news/science-environment-26017336>.

⁵⁶ Ming-yi, *Rovarszemű ember*, 10.

közösségek. A szöveg sugallata szerint erre ma már nem találunk példát, még egy olyan mitikusnak tűnő sziget esetében sem, mint Vajo-vajo szigete. A fehér ember konkrét megjelenése nem tűnik kulcsfontosságú mozzanatnak Vajo-vajó történelmében, közvetett hatása viszont olyannyira jelentős, hogy egy vajo-vajói mondába is beépül. Atile'i szerint a Tengeremester és a Földmester régen egy és ugyanaz az ember volt, Tengeremester név alatt, míg nem egyszer ennek ikerfiai születtek, egyidőben bújva ki az anya szülőcsatornájából. Nem volt első és második, a Tengeremester pedig „tudta, hogy Kabang azért ajándékozta meg ikerpárral, és azért nem lett egyikük sem másodszülött, mert Vajo-vajón a túléléshez nem elég pusztán a tengert ismerni”.⁵⁷ A monda szerint az ikerfiúk egyike, a barna szemű, később rendkívül erős, átlátszó palackokat talált a szigeten, ezeket különböző dolgokkal töltötte meg, majd egy rituálé keretén belül megállította a tengeren a vihart, a növényeket pedig kivirágoztatta és burjánzóvá tette. A műanyag jelenléte a történetben egyrészt a hulladékfelhalmozás és a globalizáció következményével magyarázható, másrészt ennek hipertárgyként való elgondolását erősíti, mint olyan anyag, aminek tér-időbeli méretei meghaladják az emberi tapasztalat határait, így Vajo-vajo mondájában, és a varázslat eszközeként is szerepet kaphat (utóbbi kapcsán talán fricska is az író részéről, hogy a Földmester pont ezt használja fel a szárazföld és a természet mágikus felvirágoztatásához).

Olvasatomban Vajo-vajo szigetén elsősorban a természet általi meghatározottság dominál. Az ember és a természet viszonya a mértéktartás jegyében valósul meg ebben a mikro-környezetben, vitatható jellegű lemondás árán, a túlnépesedés és a megélhetés dilemmáinak a hagyományok, a hiedelemvilág általi szabályozása folytán. A sziget izoláltsága először a fehér ember reprezentációjával kérdőjeleződik meg, majd a műanyag megjelenítése végleg ráébreszt arra, hogy hiába a fizikai távolság, a szennyezés hatásai a világ minden pontján jelen vannak, sehol sincs már steril, az ember által érintetlen hely – így Vajo-vajo sem lehet az. A regény befejezésében végül egy hadgyakorlat leírását olvashatjuk, aminek következtében a kilőtt rakéta az óceán mélyén robban fel, a robbanás hatalmas szökőárat gerjeszt, ez pedig láncszerűen Vajo-vajo fele sodorja a szemétsziget egy részét, elpusztítva a csendes-óceáni sziget lakosságát. A zárlatban a szerző a befogadó fele mutogat: nézd csak, itt egy virágzó civilizáció, aminek a kipusztításában a te felelősséged is szerepet kap.

⁵⁷ Uo., 226.

Geszi-geszi szigete

Atile'i másodszülött fiú, így a vajo-vajói törvénynek alávetve magát, a születésétől számított száznyolcvanadik holdtöltekor tengerre száll, talavakájában tíz napra elegendő élelmiszer- és vízkészlettel. Tartalékai napok múltán elfogynak, csónakja vízzel telítődik, jó úszó lévén azonban Atile'i nem törődik bele sorsába, nem fogadja el, hogy „a nagy hal elmenekült” (vajo nyelven ez annyit tesz, hogy már nincs mit tenni), helyette az úszásra koncentrálni próbál túlélni, mígnem eszméletét veszti. Ébredéskor egy különös szigeten találja magát:

A szigetnek, úgy tűnt, se vége, se hossza. Nem földből volt, hanem mindenféle tarka-barka, különös holmi alkotta, amelyek egymás hegyére-hátára voltak dobálva, és az egész szigetet belengte valami furcsa bűz. (...) »Ez már biztosan a túlvilág«, gondolta. Fel-alá járkált a szigeten, s úgy tapasztalta, hogy a sziget nagy része nem túl szilárd, néhol egészen süppedős, mint egy *csapda*.⁵⁸

A dolgok, amelyek a szigetet alkotják, ismeretlenek Atile'i számára, így Geszi-geszinek nevezi el ideiglenes lakóhelyét, ami vajo nyelven az érthetetlen, felfoghatatlan dolgok jelölésére használt kifejezés. A fiú idővel körbejárja a furcsa alkotmányt, leírása pedig egyértelművé teszi a befogadó számára, hogy Atile'i egy, a Csendes-óceánon úszó szemétszigeten tartózkodik.

Wu Ming-yi évekkel a *Rovarszemű ember* megírása előtt az óceánban levő szemétszigetéről olvasott, ökológiai érdeklődésénél fogva pedig inspiratíván hatott rá a gondolat, hogy a közeljövőben ezek egyike Tajvan partjaira sodródhat, találkozásra kényszerítve ezáltal „teremtőjét” a „teremtőmmel”.⁵⁹ Ebből az elgondolásból született a regény, mint egy nagyon is valószínű ökokatasztrófa története. Az Atile'i perspektívájából bemutatott sziget a Nagy

⁵⁸ Ming-yi, *Rovarszemű ember*, 40.

⁵⁹ Mary Woodbury, „Wild Authors: Wu Ming-yi”, *Artists & Climate Change* (2020), <https://artistsandclimatechange.com/2020/04/27/wild-authors-wu-ming-yi/>.

Csendes-óceáni Szemétfolt (Great Pacific Garbage Patch) leszakadt része, amely a cselekmény során Tajvan keleti partjának csapódik, visszafordíthatatlan változásokat eszközölve az ökoszisztémában, a szigetlakók életvitelében. A szemétsziget becsapódása több szereplői nézőpontból ábrázolt, Dahu például a tévében hall egy riportot a közelgő eseményről, ami a képződmény felfedezőjéről és az ennek felszámolására tett kísérletekről is beszámol. A szövegrészben ismertetett adatok többsége – többek között Charles J. Moore oceanográfus kiléte és az Algalita Óceánkutató Alapítvány létezése – reális információ, ahogy a szemétszigetre bukkanó oceanográfus reakciója is átfedéseket mutat a valósággal: „Moore először azt hitte, hogy valami ismeretlen dimenzióba csöppent. Megdöbbenve tapasztalta, hogy egy nagy rakás szemét közepén csücsül. Végehossza nem volt a szemétnek, a hajó pereme mellett folyton valami hulladék úszott.”⁶⁰ A szemétsziget megragadhatatlan jellege, a hozzárendelt ismeretlenség ténye tehát nem csak Atile'i bennszülötti perspektívájából fakad, a kutató regénybeli megnyilvánulása is ezt hangsúlyozza – mindez nem meglepő, ha a szemétszigetet (vagy legalábbis ennek alkotóelemeit) a hipertárgyak tulajdonságaival hozzuk kapcsolatba.

A hipertárgy (hyperobject) fogalma Timothy Morton nevéhez köthető, aki a *The Ecological Thought* című könyvében⁶¹ vezette be a terminust. A mű az objektum orientált filozófia jegyében íródott 2010-ben, és bekapcsolódik az irányzat azon törekvésébe, ami „a valóságunkat alkotó tárgyak bonyolult rendszerének” leírását célozza.⁶² Morton szuper masszív objektumokként⁶³ jellemzi a könyvben a hipertárgyakat, olyan általánosabb, de nem kizáró tulajdonságokkal, mint a non-lokalitás, láthatatlanság vagy ragacsosság (ragacsosak, mert ráragadnak arra, amivel kontaktusba lépnek).⁶⁴ Az emberi kogníció számára megismerhe-

⁶⁰ Ming-yi, *Rovarszemű ember*, 165.

⁶¹ Timothy Morton, *The Ecological Thought*, (Harvard University Press, 2010).

⁶² Vályi Péter, „Timothy Morton: »The Ecological Thought« (Recenzió)”, *OxIPO – interdiszciplináris folyóirat* 3 (2019): 97.

⁶³ Uo., 99.

⁶⁴ Horváth Márk, Lovász Ádám, „A zaj mint hipertárgy”, in *Társadalom, kulturális háttér, gazdaság*, szerk. Karlovitz János Tibor (Komárno: International Research Institute s.r.o., 2016), 383.

tetlen objektumok ezek, amelyek ugyan emberi tevékenység hatására keletkeztek, méreteiknek köszönhetően mára már átlépték az emberi felfogóképesség határait.⁶⁵ Morton hipertárgyként kategorizálja a globális felmelegedést, a radioaktív sugárzást vagy a kapitalizmust,⁶⁶ de a polisztirolt és az üzletben vásárolt műanyagzacskót is⁶⁷ – a hipertárgyak körülöttünk vannak, bennünk vannak, így megalapozott lehet a félelmünk, miszerint nem tudunk előlük menekülni (konkrét és szemléletes példa az utóbbi évekből a fukusimai radioaktív hal esete,⁶⁸ de a csernobili rókákról és vadlovakról már az ezredfordulón is tudósítottak).

Geszi-geszi szigetének megragadhatatlansága a hipertárgyak jelenlétével magyarázható. A szemétszigetek túlnyomórészt a műanyag különböző formáiból tevődnek össze, amelyek non-lokálisak, mert az áramlatoknak köszönhetően szabadon „utaznak”; láthatatlanok, ha a mikroműanyagokra gondolunk; és ragacsosak, hiszen a tengeri élőlények részeivé válnak a vízben (majd ezek elfogyasztásával az emberi szervezetbe is bejutnak). Utóbbira példaként szolgálhat a jelenet, amikor Atilé'i döglött teknősöket talál a sziget közelében, felboncolja őket, így rájön, hogy belsejükben ugyanazok az anyagok találhatók, amelyek a szigetet is alkotják. Pár oldallal később még több döglött élőlény megtalálásáról ad számot, majd levonja a szigettel kapcsolatos konklúzióját, ami valójában Morton hipertárgyakkal kapcsolatos, sötét vízióját⁶⁹ visszhangozza:

Észrevette azonban azt is, hogy a sziget közelében rengeteg a döglött tengeri élőlény, valószínűleg azok is ettek a szigetből, mint a teknősök. A sziget emiatt időnként hatalmas, úszó csapdának tűnt. Mint egy sötét átok, föld gyökér nélkül, mint az összes élőlény temetője. Nagy ritkán néhány madár fészkel a szigeten, de rajtuk kívül semmi nem élt meg rajta. Azok az élőlények pedig, amelyek elpusztultak, mert ettek a szigetből, végül maguk is a sziget részévé váltak. Legvégül én is a sziget részévé válok, gondolta Atilé'i.⁷⁰

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Vályi, „Timothy Morton: »The Ecological Thought« (Recenzió)”, 99.

⁶⁷ Timothy Morton, *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*, (University of Minnesota Press, 2013), 1-24.

⁶⁸ „Radioaktív halat fogtak Fukushima közelében”, *hvg.hu* (2021), https://hvg.hu/tudomany/20210222_radioaktiv_hal_fukusima.

⁶⁹ Vályi, „Timothy Morton: »The Ecological Thought« (Recenzió)”, 97.

⁷⁰ Ming-yi, *Rovarszemű ember*, 53.

Az idézetre reflektálva egyrészt érdemes megemlíteni, hogy szemétsziget temető-metaforája nem újkeletű elgondolás, Charles J. Moore ugyanis már a sziget 1997-es felfedezésekor is ezt javasolta a képződmény elnevezéseként (nyilvánvalóan nem járt sikerrel, ma ugyanis a Nagy Csendes-óceáni Szemétfoltként hivatkozunk rá). Másrészt érdekes megvizsgálni Atile'i kijelentését egy 2021-es cikk⁷¹ vonatkozásában, ami élőlények jelenlétéről tudósít a Nagy Csendes-óceáni Szemétfolt területén: a hír szerint rákokat, puhatestűeket, tengeri rózsákat és apró rovarokat találtak a szemétsziget kilencven százalékán. A Szemétfolt ilyen formán műanyag élőhelyként szolgálhat bizonyos fajok számára, ironikus módon pedig Atile'i számára is ideiglenes lakóhelyként funkcionál. A szemétsziget csapdaszerű, negatív jellemzése validnak tűnik, ha a vajo-vajói környezettel hozzuk párhuzamba Geszi-geszi – ha az elkerülhetetlenül bekövetkező ökológiai krízis perspektívájából nézzük ugyanezt, akkor viszont igencsak naiv, idealizált jövőképet sugall az idézett rész. Smid Róbert elgondolásában a mesterséges szigetek a túlélés egyik legreálisabb esélyét kínálják fel az ökológiai válságban, ezek közül is az óceánokon úszó, le nem bomló műanyagokból állók, hiszen megoldást jelentenek a vízszint emelkedésével járó problémára.⁷² Ebből a megközelítésből Geszi-geszi is alternatív túlélőhelyként szolgálhat egy katasztrófa esetében, ahogy Atile'i életét is végeredményben ennek létezése menti meg.

Ha elfogadjuk, hogy Atile'i története – az utazástoposznál fogva – olyan eposzokkal mutat hasonlóságot, mint Homérosz *Odüsszeiája*, Geszi-geszi szigete próbatételként is értelmezhető, amely az utazó jellemfejlődését szolgálja. Hiperdimenzionális méreteiből adódóan azonban ez nem egy leküzdhető akadály, hiszen megragadhatatlan, változó és non-lokális, az ember közelségében létezik, mindenütt folyamatosan jelen van. Geszi-geszinek a múltból kísértő szellemmel való párhuzamát⁷³ tartom talán a legpontosabbnak: kidobhatjuk az általunk termelt szemetet, ez viszont előbb-utóbb visszatér, velünk marad, nem ad módot a szabadulásra.

⁷¹ „Műanyag élőhelyé változott a Csendes-óceánon úszó szemétsziget”, turizmus.com (2021), <https://turizmus.com/desztnaciok/muanyag-elohellye-valtozott-a-csendes-oceanon-uszo-szemetsziget-1178524>.

⁷² Smid, „Egy sziget lehetőségei. A szigetek mint az ökológiai, tudományos és társadalmi diskurzusok metaszélpontjai”, 22.

⁷³ Chou, „Wu's »The Man with the Compound Eyes« and the Worlding of Environmental Literature”, 6.

Tajvan szigete

Wu Ming-yi egy interjúban a következőképpen nyilatkozott Tajvan jelenlegi helyzetéről:

Tajvan a környezetromlás (*environmental degradation*) áldozatává vált, köszönhetően annak, hogy a nyugati vállalatok ide helyezték ki környezetszennyező iparágait. Természetesen a tajvani kormány felelőssége is közrejátszik mindebben (...). Jelen pillanatban az országnak döntenie kell: vagy a délkelet-ázsiai régió környezetvédelmi példaképévé válik, vagy egy elhagyatott területté lesz, amely a gazdasági fejlődés érdekében gürcöl. Egyesek szerint mindkettő megvalósítható, de a korlátozott erőforrások és a csökkenő népességszám, valamint a Kínai Népköztársaság árnyékában való létezés vágyálommá degradálja a gondolatot.⁷⁴

Ha Vajo-vajo szigetét a természet általi meghatározottságban vizsgáljuk, Geszi-geszt pedig ennek ellentétéként, mint az emberi hulladék által létrehozott mesterséges szigetet, Tajvan valahol a kettő között helyezhető el – ez képezi az ismerős teret az átlagolvasó számára, így a sziget keleti partján bekövetkező ökokatasztrófa, illetve ennek hatásai is valószerűként jelentkeznek. Wu Ming-yi regénye egyebek mellett a tajvaniak környezethez való viszonyát tematizálja, így a kormányintézkedések (fejlesztések, útépitések) okozta következmények is reprezentáltak a műben. A legrészletesebb leírás egy alagútépítés körülményeihez köthető: a dán Detlef Boldt retrospektív narratívája számot ad arról, hogyan vett részt a világ legnagyobb alagútfúró berendezésének megtervezésében (TBM) a mérnök, majd hogyan próbálták ugyanezen berendezéssel átfúrni a tajvani hegyláncot a szakemberek. A kísérlet kudarcot vallott, az alagút viszont ennek ellenére – robbantásos technológiával és emberáldozatok árán – megépült. (A cselekményszál alapjaként a Hsuehsan alagút, Tajvan leghosszabb alagútjának kiépítése szolgált.) Ahogy a felvázolt részlet is szemlélteti, a *Rovarszemű ember* szövegvilágában nem kizárólag a természetet érinti a kizsákmányolás: a kétkezi munkások,

⁷⁴ Woodbury, „Wild Authors: Wu Ming-yi”.

a masszázsszalonokban dolgozók és a tajvani őslakosok élete is egyfajta „melléktermék-ként” vizualizálódik a regényben, amely bármikor feláldozható a nemzeti projektek és hatalmi érdekek oltárán. A társadalmi ranglétra alján lévőkhöz a kiszolgáltatottság, az eldobhatóság gondolata társul, olvasatomban azonban Wu Ming-yi nem csak a társadalom hierarchikus elrendezéseit veszi figyelembe, amikor a karakterábrázolás milyensége mellett dönt – Masatake Shinohara egzisztencialista koncepciója talán jó támpont lehet ennek vizsgálatához. Shinohara azt állítja, hogy az antropocén korban feleslegessé, haszontalanná váltak az emberek, így kénytelenek olyan életet élni, amely a szeméjtellel azonosítható.⁷⁵ Az ember szemétté lesz, társadalmi pozíciótól függetlenül, a probléma ugyanis az objektumoknak, hipertárgyaknak, kapitalizmusnak, klímaválságnak, ökokatasztrófának stb. való kiszolgáltatottságból ered. Ezek hatással vannak ránk, megragadhatatlan mivoltuknál fogva azonban nem tudjuk őket befolyásolni, ami idegenségérzethez vezet. A *Rovarszemű ember* karaktereinek többsége valamiféle hiányban szenved, ami aláássa az otthonérzet lehetőségét – ebből a gondolatból kiindulva elemzem a továbbiakban Wu Ming-yi szereplőit, feltételezésem szerint ugyanis a szolasztalgia jelensége összekapcsolható a regény karakterábrázolásával.

Egy folyamatosan sérülő, változó világban élünk, ahol az éghajlatváltozás és természeti katasztrófák perpetuális jelenléte a táj megváltozását eredményezi. Az így keletkezett károk legtöbbször irreverzibilisek, az egyénnek következtetésképp alkalmazkodnia kell az ökológiai változások által létrehozott környezethez.⁷⁶ A táj folytonos változása, az otthon elvesztésétől való félelem nyugtalanságérzethez vezet, hiszen Damoklész kardjaként lebeg az egyén feje fölött a kiszámíthatatlan jövőkép, amelyet befolyásolni nem tud, hatásait azonban közvetlenül tapasztalja. Glenn Albrecht ausztrál filozófus e jelenségről való diskurzus érdekében alkotta meg 2002-ben a szolasztalgia terminusát. A szolasztalgia azt az állapotot hivatott jelezni, amikor a negatív érzéseket (nyugtalanságot, haragot) a környezet pusztulásához köthető otthonvesztés váltja ki az egyénben.⁷⁷ A megszokott környezet károsodása

⁷⁵ Sei Kosugi, „Trans-Pacific Imagination in the Anthropocene: The Work of Wu Ming-yi and Alexis Wright”, https://www.jstage.jst.go.jp/article/anzshr/34/0/34_12/_pdf.

⁷⁶ Sri Warsini, Jane Mills, Kim Usher, „Solastalgia: Living with the Environmental Damage Caused by Natural Disasters”, *Prehospital and Disaster Medicine* 1 (2014): 87.

⁷⁷ Uo.

szorongáshoz, szomorúsághoz vezet, függetlenül attól, mi indukálja ezt: a vonatkozó szakirodalomban vita tárgyát képezi, hogy a közvetlenül ember által okozott katasztrófák (például bányászati területek degradációja) károsabbak-e a természeti katasztrófáknál az emberi szorongásra nézve,⁷⁸ végeredményben azonban mindkettő egy megváltozott közérzetet, elidegenedést eredményez, amivel el kell számolnia az egyénnek. Gyászfolyamat ez, melynek kiváltó oka a biztonságérzetet, vigaszt (solace) nyújtó otthon megrongálódása, és amely esetlegesen az identitás, hovatartozás érzetének elvesztésére is kiterjedhet.⁷⁹

A Tajvan szigetén élő szereplők folyamatos kitettségben ábrázoltak, aminek következményeképp a szolasztalgiában szenvedés kollektív tapasztalatként jelentkezik a regényben. Alice és Jakobsen közös otthona a tengerpartra épül, az évek során azonban ezt olyannyira megközelíti a tenger, hogy Alice már nem tud a ház első bejáratán közlekedni, dagály idején pedig pár órára a ház fogságában reked. A tenger területfoglalása a klímaválság közvetett hozadéka, ami lassan felszámolja az otthonként kialakított teret, börtönné, csapdává transzformálva a Jakobson által megtervezett házat. Az otthon körvonalai megváltoznak, egyidőben Alice változásával: Jakobsen és Toto halálát követően a nő lassanként felőrlődik a gyászban, a regény kezdetén pedig már az öngyilkossági kísérletre készülve jelenik meg, mint aki tanítványainak ajándékozta különböző értéktárgyait a halál biztos tudatában. A háznak a tenger javára való elvesztése híven tükrözi Alice graduális identitásvesztését, összekapcsolva az otthontól és a saját éntől való elidegenedés folyamatát, aminek következménye egy kettős zárka (test, ház) kialakulása. Jakobsen, Alice-szel ellentétben, az utazás, a felfedezés megszállottja, olvasatomban pedig ő az egyetlen karakter, aki (talán pont otthonatlanságánál fogva) képes a szolasztalgiával szemben egy sztoikusabb álláspont foglalására: „Ha a tenger szintje emelkedik, hát emelkedjen. Ha itt lesz az ideje, majd elköltözzünk, és kész. Ha pedig nem jut már rá időnk, legfeljebb a tengerbe fulladunk, és haleledel lesz belőlünk.”⁸⁰ Érdemes figyelembe venni ugyanakkor azt is, hogy szavai évekkal a narráció jelene előtt hangzanak el, abban a tudatban, hogy a ház bőven túléli a saját és az Alice halálát. A vízszint felgyorsult növekedésével és az ökokatasztrófa bekövetkeztével nyilvánvalóan nem

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo., 88.

⁸⁰ Ming-yi, *Rovarszemű ember*, 74.

számol, a tény pedig, hogy ezek helyet kapnak a regényben, tovább erősíti a környezet változásának kiszámíthatatlan mivoltát és az ebből fakadó szorongás legitimitását.

Alice konkrét esete mellett más terek megváltozása és megváltoztatása is dokumentált a regényben. H járás leghíresebb partszakaszán egy pénzügyi csoport elbonttatja a hegy egyik felét, vidámparkot építve ide, a földrengés által megrongált berendezéseket azonban magukra hagyják a befektetők, a tengerszint emelkedésével pedig a vidámpark egy része víz alá kerül. Hafaj gyermekkori lakóhelyén kerékpárutat akarnak építeni a folyópart mellé, ezért városfejlesztés címszó alatt házakat rombolnak le, a bennszülötteket pedig megpróbálják a kormány által felhúzott lakótelepre kényszeríteni. A regény a legtöbbször nem csak felmutatja, pedagógikus értékítélettel is illeti e változásokat valamely szereplő szólamán keresztül:

Ez a föld valamikor a benszülötteké volt, aztán jöttek japánok, a hanok és a turisták, tűnődött Alice. Most meg ki tudja, kié? Valószínűleg azoké, akik megvették a tanyákat és földeket, hájfejű polgármestereket választottak(...). Egyik [ház] sem autentikus helyi stílusban épült, mintha valaki viccből felhúzott volna ide egy giccses skanzent.⁸¹

A korrupciót, a politikai és gazdasági érdeket teszi az elbeszélés a környezettel való felelőtlen bánásmód háttérébe, minden esetben megmutatva, milyen negatív következményekkel járhat az egyéni érdek előtérbe helyezése és a hatalommal való visszaélés aktusa.

A regényben felvázolt, környezetre vonatkozó változások közül kétségtelenül a szemétsziget becsapódását nevezhetjük meg fordulópontként Tajvan keleti partjának ökoszisztémájára, és az itt élőkre nézve. Alice házána kétharmada víz alá kerül, az ismerős partszakaszról pedig úgy nyilatkozik, mint valamiről, ami teljesen idegenné lett a feltorlódott szemét jelenléte miatt. A Hetedik Sziszid, Hafaj pangcah vendéglője (és otthona) összeomlik, így elveszti azt, amiért éveken keresztül spórolt, amiért szexuális szolgáltatást nyújtva robotolt a masszázsszalonokban. A bunun törzshöz tartozó Dahu perspektívájában a földművelésből és halászatból élő falubeliek bizonytalan sorsa hangsúlyozódik, a hagyományos élet-

⁸¹ Ming-yi, *Rovarszemű ember*, 21.

mód felszámolása ugyanis szemétválogatásra kényszeríti az itt élőket. Sarát, a norvég ten-gerbiológust, aki gyermekkorá nagyrésztét a Norvég-tengeren töltötte édesapjával, hason-lóképpen megrendíti a tajvani partszakasz látványa: „Az a Csendes-óceán, amit Sara koráb-ban a képeken látott, mostanra végérvényesen eltűnt.”⁸² Érzékelhető, ahogy a karaktereken elhatalmasodik az „antropocén blues”⁸³ (lehangoltság), a szolasztalgia, amely az otthon el-vesztéséből, a természet pusztulásából fakad – honvágy veszi át a biztonságérzet helyét, valami olyan után, ami most már idegenként jelentkezik, hiába tartózkodik az egyén ugyan-abbban a pozícióban. Dahu édesapjának meggyőződése – „Ha a tenger nem egészséges, a hegyek sem lehetnek azok”⁸⁴ – ennél fogva az emberre is kiterjeszthető: a regényben ábrá-zolt természetet megbetegítették, így az egyén (mentális és fizikai) állapota is ezt tükrözi vissza.⁸⁵

Amikor Alice Atile’i-nek mesél Tajvanról, beszámol a megváltozott éghajlatról, a heves esőzésekről és a forró nyarokról, a végén pedig ezzel zárja a monológját: „Szóval ne hara-gudj, de ilyen a mi szigetünk.”⁸⁶ Olyan sziget ez, aminek a tenger, M. szerint, most nyújtotta be a számlát az emberi felelőtlenségért. Ha a tenger behajtja az ezzel járó kamatokat is, könnyű elképzelni, hogy Tajvan ugyanolyan sorsra jut, mint Vajo-vajo szigete: egy ököka-tasztrófa következtében víz alá süllyed, és eltűnik.

Írásbeliség, oralitás, emlékezet – A rovarszemű ember

Wu Ming-yi regényében több ponton is tematizálódik az írás és a beszéd aktusa a különböző kultúrákról való gondolkodás kontextusában, illetve az emlékezés folyamatának, módszere-inek felmutatása által. Az erről való diskurzus olvasatomban a rovarszemű ember komplex karakterében összpontosul: a humán és a nonhumán határán lévő entitás „ur-Being”-ként⁸⁷

⁸² Uo., 308.

⁸³ Tsai, „Speculating Extinction, Eco-Accidents, Solastalgia...”, 870.

⁸⁴ Ming-yi, *Rovarszemű ember*, 251.

⁸⁵ Tsai, „Speculating Extinction, Eco-Accidents, Solastalgia...”, 869.

⁸⁶ Ming-yi, *Rovarszemű ember*, 237.

⁸⁷ Tsai, „Speculating Extinction, Eco-Accidents, Solastalgia...”, 873.

reprezentálódik, egyfajta ökológiai tudatalattiként, aki nem képes ágensként funkcionálni a szövegvilágban, másodrendű megfigyelőként azonban az idők kezdetétől fogva szemléli az emberi és a nem emberi kapcsolatának alakulását.⁸⁸ Ha elfogadjuk, hogy a rovarszemű ember karaktere ökológiai tudatalattiként azonosítható a műben, felvetődik a kérdés, Wu Ming-yi *Rovarszemű ember* című regénye vizsgálható-e ugyanezen kitét mentén, mint az emlékeztet, ráébredést indukáló írott szöveg? Képes-e a regény környezetvédelmi példázatként változást hozni, képes-e az olvasó tudatalattijának felébresztésére? A normatív (vagy politikai) ökokritika szerint az ökokritika célja a természet nevében való beszéd, az emberi viselkedés megváltoztatása a fenntartható harmónia érdekében, egyszerűen a változáshoz való hozzájárulás. Wu regénye körül úgy vélem adtak a feltételek, hogy a mű ágensként érvényesüljön, hatása globális szintű legyen, és esetlegesen változást indukáljon.

A mű magyar nyelvűre a Jelenkor gondozásában, Major Kornélia által lett lefordítva, *Rovarszemű ember* cím alatt. Az eredeti (複眼人) és az angol (*The Man with the Compound eyes*) cím sokkal érzékletesebb, mindkettő tartalmazza ugyanis az „összetett” szót, ami bár igaz a különös entitás rovarszerű szemére, ennél jóval tágabb értelmezési keretben is vizsgálható. Az összetettség a narráció esetében is megmutatkozik: különböző szereplői perspektívákat helyez egymás mellé az elbeszélés (vajo-vajói bennszülöttét, tajvani őslakosét, tajvani irodalomtanárét, norvég biológusét és dán mérnökét, csak a legfontosabbakat kiemelve), így egy globális megközelítést alkalmaz a humán és nonhumán kapcsolatára nézve. Ha a könyvben megjelenő karakterekhez a sziget metafora mentén közeledünk, kijelenthető, hogy Wu Ming-yi a különböző történetek összekapcsolásával egy szigethálózatot alakít ki: hálózatiságukban ezek a karakterek összekötöttek, mindenkre hatással vannak az ökológiai változások (kultúrától és társadalmi pozíciótól függetlenül), így minden egyént egyformán fenyeget a vajo-vajói ökokatasztrófa bekövetkezése a saját „identitásszigetére” nézve. A perspektívák sokféleségén túl a regény az intertextualitás lehetőségével is él, Alice karaktere ugyanis már a névválasztás okánál fogva játékba hozza Lewis Carroll *Alice Csodaszországban* című meseregényét. A két történet közötti legjelentősebb párhuzam talán a nyúl-

⁸⁸ Uo.

üregbe való zuhanás szimbolikus mivoltában keresendő: ahogyan Carroll karaktere a nyúl-üregben keresztül csöppen egy alternatív univerzumba, a tajvani Alice az Atile'i-el való találkozást követően jut egy alternatív valóságba. Alternatívként azonosítom, hiszen az elbeszélés folyamatos elbizonytalanítással él arra vonatkozóan, Atile'i személye és Vajo-vajo szigete valóságos-e, vagy csak Alice képzeletének szüleménye. Az első lehetőséget a már említett antropológus vajo-vajói tartózkodásával támasztja alá az elbeszélés, illetve a tévében közvetített hírrrel, miszerint az Atile'i nyomába szegődő Raszula egy másik szemétszigeten utazva Mexikó partjainál kötött ki, magához térve pedig Atile'i nevét ismételte. A fiktív mivolt érzékeltetésére kezdetben kevésbé konkrét példákkal szolgál a regény, az ezek fölötti elsiklás azonban hiba lenne: a tajvani szereplők közül egyedül Alice találkozik Atile'i-el, ennél viszont fontosabb tényező, hogy – Hafaj szavait parafrázálva – a nő amúgyis hajlamos az „összevissza képzelődésre”. A rovarszemű ember monológjából kiderül, hogy Toto (Alice és Jakobsen fia) már második korában elhunyt egy kígyómarás következtében, Alice viszont nem tudta feldolgozni a veszteséget, így az írásai által tartotta életben a fiát, a környezetben lévők pedig, hogy megóvják a nőt, alkalmazkodtak az általa kreált emlékekhez. Alice és Toto története Orpheusz és Eurüdiké mítoszával rezonál: Eurüdiké (a kisleányhoz hasonlóan) kígyómarás áldozatául esik, Orpheusz azonban meglágyítja bánatos énekével Hádész szívét, így az alvilág ura egyetlen feltétellel engedélyt ad rá, hogy Eurüdiké visszatérjen férjéhez. A férfi nem tud ellenállni a kísértésnek, a feltételt megszegve visszanéz feleségére az alvilágból kifelé vezető úton, így végleg elveszíti őt. Alice napló- és regényírása Orpheusz énekével rokonítható, amennyiben mindkettőre úgy tekintünk, mint az emlékek megőrzésének egy módjára – általuk ugyanis lehetségessé válik az élet és halál mezsgyéjén való képletes létezés.

A rovarszemű ember, Alice esetéből kiindulva, részletes fejtegetésbe kezd az emlékek és az emlékezés típusait illetően (a szakirodalom szerint így Kandel alteregójaként is értelmezhető a karaktere⁸⁹), kijelentve, hogy bár az állatnak is van emlékezete, az ember az egyetlen lény, amely feltalálta az emlékek rögzítésére szolgáló eszközöket, így képes írásba foglalni gondolatait: „(...) ha írásban reprodukálod ezeket az emlékeket, látni fogod, hogy elméd egy csomó minden mást is belesző az epizodikus emlékekbe. Ezért az írásban újraalkotott világ

⁸⁹ Tsai, „Speculating Extinction, Eco-Accidents, Solastalgia...”, 873.

sokkal közelebb áll ahhoz, amit ti természetnek neveztek. Ez élő szervezet.”⁹⁰ Alice íróként teremt meg egy saját világot, úgy a Totoval való emlékeire nézve, mind egy tágabb kontextusban vizsgálva ezt, a könyv ugyanis a zárlatban reflektál a rovarszemű emberről szóló fejezetek, illetve a teljes regény megkomponáltságára:

Ami Alice-t illeti, egy kora hajnalon befejezte az írást: egy regényt és egy novellát. (...) Amikor Alice bejelentette, hogy végre elkészült mindennel, Atile'i megkérdezte: Mi a címe? A hosszúnak vagy a rövidnek? A hosszúnak. Rovarszemű ember. És a rövidnek? Annak is a „Rovarszemű ember”.⁹¹

A *Rovarszemű ember* cím alatt szereplő részek tehát egyrészt mise en abyme-szerűen viszonyulnak a regény egészéhez, a fent idézett rész azonban tovább bonyolítja a befogadási folyamatot, amennyiben önmagát fikcióként, megírtként ajánlja a mű az olvasónak.

Az írás és a beszéd aktusa, ezek ütköztetése Alice és Atile'i beszélgetései során is visszatérő téma. Míg Alice elsősorban íróként reprezentálódik, az írásbeliséghez köthető az alakja, Atile'i karakterét a vajo-vajói oralitás határozza meg: „Vajo-vajón nem volt írás, mert úgy vélték, hogy a világot fölösleges írásban lejegyezni, elég ha az élet ott rezonál a dalokban és történetekben”.⁹² Geszi-geszi szigetére kerülve Atile'i a vajo-vajói öregek szavára emlékezve „ismeri meg a tengert”, és vajo-vajói dalokat énekelve „érti meg a szerelmet”, idővel azonban túlságosan fojtogatóvá válik a csend – fájdalom csak akkor csillapodik, amikor egy tollat találva rájön, hogy ez nyomot hagy, így körberajzolja vele a testét. Az írás aktusa a könyvben a derridai értelemben vett *pharmakon*ként jelenítődik meg, gyógyszerként és mérégként egyaránt,⁹³ úgy szimbolikus, mint konkrét vonatkozásában: utóbbira példa, hogy bár Atile'i egyedüllétén segít a rajzolás, írás tevékenysége, egy idő után gennyes seb keletkezik a lábán, pont ott, ahova Vajo-vajo térképét rajzolta.

⁹⁰ Ming-yi, *Rovarszemű ember*, 369.

⁹¹ Uo., 383.

⁹² Uo., 47.

⁹³ Lurcz Zsuzsanna, „Platón és a pharmakon, avagy túl igazságon és hazugságon? – Derrida Platón patikájában”, in *A hazugság*, szerk. Laczkó Sándor (Szeged: Státus Kiadó, 2014), 348.

ÖSSZEGZÉS

A hegyen elszenvedett balesetet követően Jakobsen élet és halál peremén tartózkodik, amikor megjelenik előtte a rovarszemű ember, majd monológjában az emlékezet, az írás és a képzelet fogalmai mentén a következőket fogalmazza meg:

Létezésetek együtt jár avval, hogy önkényesen elpusztítjátok más lények létfontosságú emlékeit, és a saját emlékeiteket is. (...) Az ember abban a hitben ringatja magát, fennmaradhat anélkül is, hogy a többi élőlény emlékeire támaszkodik. Azt hiszitek, hogy a virág szirmai csak a ti gyönyörködtetésekre olyan színpompások. Azt hiszitek, a vaddisznó azért van, hogy hússal lásson el benneteket, a hal pedig csakis a ti érdekekben akad a horogra. (...) Pedig minden élőlény minden apró rezzenése a környezet változásának jele.⁹⁴

Bár az állat, az emberrel ellentétben, nem képes emlékeit írásba foglalni, képes az emlékezésre. A rovarszemű ember (és az ő szólamán keresztül Wu Ming-yi) ennél fogva az emberközpontú perspektívából való kimozdulást szorgalmazza, az állatok emlékezőképességének tényét kívánja beépíteni az ember ökológiai tudatába, a perspektíva-váltás érdekében. Wu Ming-yi *So Much Water So Close to Home* című esszéjében is tematizálódik a felvázolt probléma: az esszéket utószava a *Chamunda* címet viseli – ő a tápláló, de kimerült természet hindu istennője –, amiben Wu elismeri, hogy bár növekvőben van azok száma, akik hajlandóak más lények nézőpontjából meglátni Chamunda szenvedésének okait (így igyekeznek úgy viszonyulni hozzá, hogy ezáltal ne okozzanak több sérülést), az ilyen típusú emberek még mindig nincsenek elegendőek.⁹⁵ Ennek megváltoztatásában érdekelt a *Rovarszemű ember*.

Jelen dolgozatban Wu Ming-yi *Rovarszemű ember* című regényének ökokritikai vizsgálatára vállalkoztam, amelyhez kezdetben a szerző életrajzát, a könyv recepciótörténetét és globális fogadtatását tartottam fontosnak ismertetni. A regényben megjelenő humán és nonhumán viszonyok ismertetése során igyekeztem a lehetőségekhez mérten ökokritikai terminusokra támaszkodni, esetenként pedig teret hagytam a személyes olvasatnak, mint

⁹⁴ Ming-yi, *Rovarszemű ember*, 372.

⁹⁵ Yang, „So Many Numbers and So Much About Measurement...”, 57.

kísérleti megközelítésnek. Reménykedem benne, hogy a bevezetőben leírtak szerint hiánypótló szerepet tölthet be e tanulmány létrejötte.

HIVATKOZOTT MŰVEK

- Aw, Tash. „»The Man with the Compound Eyes« – review”. *The Guardian* (2013). <https://www.theguardian.com/books/2013/sep/28/man-compound-eyes-wu-mingyi-review>.
- Bloom, Dan. „Book Review: »The Man with the Compound Eyes«”. *Taipei Times* (2013). <https://www.taipeitimes.com/News/feat/archives/2013/09/26/2003573018>.
- Campbell, John. „Islandness. Vulnerability and Resilience in Oceania”. *Shima: The International Journal of Research into Island Cultures* 1 (2009).
- Chiu, Kuei-fen. „»Worlding« World Literature from the Literary Periphery: Four Taiwanese Models”. *Modern Chinese Literature and Culture* 1 (2018).
- Chou, Shiu-huah Serena. „Wu’s »The Man with the Compound Eyes« and the Worlding of Environmental Literature”. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 4 (2014).
- Héty Péter. „A kegyelem Buddhája – Kuan Jin”. <https://aquariuskincsei.hu/kategoria/hireink/>.
- Horváth Márk, Lovász Ádám. „A zaj mint hipertárgy”. In *Társadalom, kulturális háttér, gazdaság*, szerkesztette Karlovitz János Tibor. Komárno: International Research Institute s.r.o., 2016.
- Huang, Dingru. „Compound Eyes and Limited Visions: Wu Ming-yi’s »Weak Anthropocentric« Gaze for World Literature”. *Ex-position* 41 (2019).
- Kosugi, Sei. „Trans-Pacific Imagination in the Anthropocene: The Work of Wu Ming-yi and Alexis Wright”. https://www.jstage.jst.go.jp/article/anzshr/34/0/34_12/pdf.
- Liu, Kenneth S. H. „Publishing Taiwan: A Survey of Publications of Taiwanese Literature in English Translation.” In *The Global Literary Field*, szerkesztette Anna Guttman, Michel Hockx, George Paizis. Newcastle: Cambridge Scholars Press, 2006.

- Lurcza Zsuzsanna. „Platón és a pharmakon, avagy túl igazságon és hazugságon? – Derrida Platón patikájában.” In *A hazugság*, szerkesztette Laczkó Sándor. Szeged: Státus Kiadó, 2014.
- Ming-yi, Wu. *Rovarszemű ember*. Fordította Major Kornélia. Budapest: Jelenkor, 2018.
- Morton, Timothy. *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. University of Minnesota Press, 2013.
- Morton, Timothy. *The Ecological Thought*. Harvard University Press, 2010.
- „Műanyag élőhellyé változott a Csendes-óceánon úszó szemétsziget”. *turizmus.com* (2021). <https://turizmus.com/desztinaciok/muanyag-elohellye-valtozott-a-csendes-oceanon-uszo-szemetsziget-1178524>.
- „Q&A: Wu Ming-yi”. *Ex-position* 41 (2019).
- „Radioaktív halat fogtak Fukushima közelében”. *hvg.hu* (2021). https://hvg.hu/tudomany/20210222_radioaktiv_hal_fukusima.
- Sheeshan, Jason. „At Home In The Strange Latitudes Of »Man With The Compound Eyes«”. *NPR* (2014). <https://www.npr.org/2014/05/25/314613703/at-home-in-the-strange-latitudes-of-man-with-the-compound-eyes>.
- Siddle, Julian. „Kiribati: Tiny island’s struggle with overpopulation”. *BBC News* (2014). <https://www.bbc.com/news/science-environment-26017336>.
- Smid Róbert. „Egy sziget lehetőségei. A szigetek mint az ökológiai, tudományos és társadalmi diskurzusok metszéspontjai”. *Magyar Művészet* 2 (2021).
- Sterk, Darryl. „What I Learned Translating Wu Ming-yi’s »The Man with the Compound Eyes«”. *Compilation and Translation Review* 6 (2013).
- „Tajvan a nyelvmentés élén”. *Nyelv és Tudomány* (2010). <https://m.nyest.hu/hirek/tajvan-a-nyelvmentes-elen>.
- Tan, Teri. „Publishing in Taiwan 2011”. *Publishers Weekly* (2011). <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/international/international-book-news/article/48617-publishing-in-taiwan-2011.html>.
- Thomka Beáta. „Kritikusok kritikus szemléje. Zelei Dávid (szerk.): »Világtalanul? Világirodalom-kritika Magyarországon«”. *Jelenkor* 7-8 (2015).

- Trentacosti, Giulia. „The Taiwanese Publishing Market: A Close-Up”. (2015). <https://2seas-agency.com/taiwanese-publishing-market/>.
- Tsai, Robin Chen-Hsing. „Speculating Extinction, Eco-Accidents, Solastalgia, and Object Lessons in Wu Ming-yi’s »The Man with the Compound Eyes«”. *Comparative Literature Studies* 4 (2018).
- Vályi Péter. „Timothy Morton: »The Ecological Thought« (Recenzió)”. *OxIPO – interdiszciplináris folyóirat* 3 (2019).
- Warsini, Sri; Mills, Jane; Usher, Kim. „Solastalgia: Living with the Environmental Damage Caused by Natural Disasters”. *Prehospital and Disaster Medicine* 1 (2014).
- Woodbury, Mary. „Wild Authors: Wu Ming-yi”. *Artists & Climate Change* (2020). <https://artistsandclimatechange.com/2020/04/27/wild-authors-wu-ming-yi/>.
- Yang, Julian Chih-Wei. „So Many Numbers and So Much About Measurement: Quantity in Wu Ming-yi’s »So Much Water So Close to Home«”. *Ex-position* 47 (2022).
- Zhen, Cai Yun. „Building a fictional Pompei – Wu Ming-yi on »The Illusionist on the Skywalk« and »The Man with the Compound Eyes«”. *Liberty Times Net* (2012). <https://art.ltn.com.tw/article/paper/555004>.
- Zheng, Junyue. „Literature as Resistance”. *Newtalk* (2017). <https://newtalk.tw/news/view/2017-03-21/83275>.